

ЗБЫШЧА *н.* Частка вёскі, дамы якой былі збіты (пастаўлены) у адзін доўгі рад. *Мы жылы на Збышчы, потым пырыхалы на Полянку.* (в. Фядоры)

ЗЕЛІНСКОЕ *н.* Лес. *Там жыў леснік Зелінскі.* (в. Гарадная)

ЗОЛОТЫ РОГ *м.* Возера мае форму рога і славіцца вялікай колькасцю рыбы ў ім (таму і залаты). (в. Семігосцічы)

ЗОЎКІНЬСКЭ *н.* Поле, сенажаць, якія знаходзяцца каля вёскі Жолкіна (мясц. Зоўкінь). *До Зоўкіньскаго ішчэ далэковато.* (в. Фядоры)

ЗЯЛЁНЫ ХУТАР *м.* Хутар, акружаны лесам, які знаходзіцца далёка ад вёскі. (в. Відзібор)

ІЛЬКОВА ДОЛІНА *ж.* Лес. *Там забіло Ілька. Поехаў ён у лес по дрова воламі, а на дарозі застромілася дэрэвіна, і ён хоцеў яе отсекчы. А вона крутанулася і прыбіла ёго.* (в. Гарадная)

КАЗЛОВА ГОРА *ж.* Поле на ўзвышаным месцы, якое раней належала селяніну па мянушцы Казёл. (в. Хорск)

А.І. Копач

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт

e-mail: aleh@bk.ru

УДК 801.311.5(043.2)

Схемы аб'екта як адасобленага, але не самастойнага арыенціра ў прасторы ва ўласных імёнах географічных аб'ектаў Беларусі

Ключавыя словы: *кагнітыўная лінгвістыка, граматыка канструкцый, тапанімічная канструкцыя, схема, рэкурсіўныя адзінкі, сродкі рэпрэзентацыі.*

На прыкладзе тапонімаў Беларусі, якія рэпрэзентуюць апасродкаваны характар успрымання адзінкавых географічных аб'ектаў, паказаны паступальнасць развіцця граматычнага і семантычнага бакоў тапазнака, іх абумоўленасць відам аб'екта намінацыі, прыстасаванасць тапазнакаў да падтрымкі адзін аднаго пры намінацыі аб'ектаў тапанімічнай прасторы.

Aleh I. Kopach

Minsk State Linguistic University

Schemes of the object as a separate but not an independent landmark in space in the geographical names of Belarus

Key words: *cognitive linguistics, construction grammar, toponymic construction, scheme, recursive units, means of representation.*

A consistent development of grammatical and semantic aspects of a toponymic sign, their dependence on the type of a toponym, and adaptability of place names to support each other while naming the objects of a toponymic space are shown on the example of Belarusian toponyms representing indirect nature of the perception of geographical objects.

Граматыка тапоніма рэдка разглядалася ў лінгвістыцы як цэласная сімвалічная структура, за якой стаіць семантычны складнік. Як правіла, топаасновы вывучаліся адасоблена ад топафармантаў. Яшчэ радзей на аснове спалучэння граматычных паказчыкаў

рабіліся высновы аб іерархіі адзінкавых аб'ектаў як арыенціраў. Разгляд семантыкі цэласных тапознакаў магчымы ў рамках граматыкі канструкцый – аднаго з напрамкаў кагнітыўнай лінгвістыкі, які разглядае аб'екты лінгвістычнага даследавання як сукупнасць схематычных і самастойных канструкцый, запас якіх паэтапна пашыраецца за кошт такіх механізмаў, як катэгарызацыя, аналогія і аўтаматызацыя засвоеных граматычных структур [4]. Вынікам ужывання гэтага інструментарна становіцца апісанне шэрагу рэкурсіўных адзінак мовы, якія здольны прадэманстраваць факт паступовасці развіцця граматычнага (і не толькі) боку тапознака.

У дадзенай працы мы засяродзімся на апісанні адной з груп схем, якія рэалізуюць тапанімічную канструкцыю «1AN», што сімвалізуе зварот суб'екта да індывідуальных асаблівасцей топааб'ектаў. Схемы дзеянняў суб'екта, якія разглядаюць аб'ект як адасоблены, але не самастойны арыенцір, адлюстраваны ў назвах, што заяўляюць пра сябе як пра асобны цэнтр ўвагі чалавека (пра гэта сведчыць іх паказчык аб'ектнасці ў спалучэнні з прыкметай-дыферэнцыятарам), аднак пакуль няздольныя служыць у якасці агульнавядомага аб'екта для мясцовага насельніцтва, які дазваляе арыентаваць без адсылкі да іншых рэалій: балота *Быхаўскае* < горад *Быхаў*. Схема дае найбольш яркавыя прыклады выкарыстання чалавекам супрацьпастаўлення «фігура – фон», якое ўпершыню заўважаецца ў схемах «шлях да аб'екта» (поле *Поля ў Шырокіх*, сенажаць *За бродам*, балота *Падлінай*) і «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці» (вёска *Загэце*, лес *Міжброддзе* і інш.). На пярэдні план выходзіць кагнітыўная схема «цэнтр – перыферыя», якая арыентуе адносна аб'екта, аднак ужо не падкрэслівае факт прыналежнасці (праз фармант *-jэ*) менш заўважнага аб'екта знешняму асяроддзю больш прыкметнага. Замест гэтага даецца толькі кропкавая спасылка на іншы топааб'ект.

Гэты факт падкрэслівае, што суб'ект пазнання з цягам часу ўсё радзей звяртаецца да апісання канкрэтыкі ўласных дзеянняў або надання дадатковых значэнняў узаемаадносінам топааб'ектаў у прасторы, абіраючы замест максімальна матываванай на першым этапе формулы КРЫНІЦА + ШЛЯХ + ПРЫЗНАЧЭННЕ + КІРУНАК толькі спасылку на больш здольны да ўказання месцазнаходжання арыенцір.

Матэрыялам для дакладу паслужылі 774 імёны розных відаў аб'ектаў (айконімы, патамонімы, лімнонімы, гелонімы, мікратапонімы), якія, з аднаго боку, вылучаюць аб'ект сярод іншых аб'ектаў мясцовасці, а з другога – залежаць ад іншых імёнаў і назваў аб'ектаў навакольнага ландшафту. У працы выкарыстоўвалася інфармацыя аб тапонімах шасці гісторыка-этнаграфічных зон Беларусі, кожная з якіх прадстаўлена двума раёнамі (Докшыцкі, Шумілінскі, Гродзенскі, Мастоўскі, Брэсцкі, Іванаўскі, Калінкавіцкі, Мазырскі, Быхаўскі, Рагачоўскі, Пухавіцкі, Чэрвеньскі). Агульная колькасць базы даных імёнаў нашага даследавання – 4707.

Звяртаюць на сябе ўвагу значна большыя паказчыкі прадуктыўнасці назваў, пабудаваных па гэтай схеме, у параўнанні з узгаданымі вышэй: пар. «шлях да аб'екта» адлюстраваны ў 75 прыкладах, «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці» – у 118.

Пераход да апісання розных аспектаў вылучэння самастойных аб'ектаў адносна іншых арыенціраў мае вынікам выкарыстанне суб'ектам розных схем, якія падаюць аб'ект як адасоблены, але не самастойны арыенцір у прасторы.

1. Схема «аб'ект, які фіксуецца праз сваё адноснае размяшчэнне ў неакрэсленай блізкасці да іншага аб'екта». Разглядаемая схема працягвае сабой схему «шлях да аб'екта». На гэтым этапе яго ўспрыманне як неакрэслена блізкага да больш значнага аб'екта (фігуры) набывае паўнаўважаны аб'ектны статус. З лінгвістычнага боку тапонім уяўляе сабой прамежкавы тып паміж першапачатковай арыентацыяй з дапамогай прыназоўнікаў месца ў межах як апелятываў, так і онімаў і тыповымі для ўласна тапонімаў славянскіх тэрыторый спасылкамі на аб'ект праз суфіксальныя формы: *Зарачанка*, *Уздўліна*, *Пад'язайкі* і інш.

Актуалізаваная ў межах гэтай схемы катэгорыя аб'ектнасці аднаўляе страчаны ў большасці прыназоўнікавых канструкцый аб'ектны паказчык, але ў новай якасці абавязковага кампанента тыповага ўласнага геаграфічнага імені (гл. табл. 1).

Табліца 1 – Прадстаўленасць схемы «аб'ект, які фіксуецца праз сваё адноснае размяшчэнне ў неакрэсленай блізкасці да іншага аб'екта» ў розных відах аб'ектаў

Аб'ект свету	Колькасць	%	Прыклады
Участак зямлі	3 са 162	1,85	<i>Патсётнае, Уздўліна</i>
Урочышча	6 з 400	1,5	<i>Заводная, Падвойстраўка</i>
Свабоднае ад расліннасці месца	3 з 220	1,36	<i>Павалашніца, Падатёрская</i>
Вадаём са стаячай вадой	14 з 1074	1,3	<i>Пад'язаўкі, Уздўліца</i>
Населены пункт	26 з 2475	1,05	<i>Прыазёрная, Зарачыцк</i>
Лес	1 са 119	0,84	<i>Нарышніца</i>

Спарадычнасць імёнаў гэтай групы (53 прыклады), верагодна, сведчыць пра страту ўплыву сродкаў рэпрэзентацыі прасторавых адносін, тыповых для арыенціраў у апелятыўнай лексіцы (прыназоўнікі і прэфіксы), іх абмежаванасць як колькасную (іх няшмат у лексіцы любой мовы), так і сутнасную (недакладная акрэсленасць месца размяшчэння), недастатковасць для вылучэння адзінкавых аб'ектаў ва ўмовах паступовай, але непазбежнай дэталізацыі ландшафту, росту магчымых арыенціраў. Нягледзячы на невялікую колькасць такіх назваў і іх прадстаўленасць у вельмі абмежаваным шэрагу відаў аб'ектаў, іх значнасць для асэнсавання больш прыдатнага для абагульнення імені суфікса нельга пераацаніць. Разам з тым нават у такой абмежаванай групе можна зафіксаваць розныя па структуры імёны, якія дазваляюць заўважыць паступовасць згортвання распаўсюджаных апісанняў кшталту *Забёрскае вёзера* (яно адзінае захоўвае ў сваім складзе геаграфічны тэрмін) праз формы *Падв'ялая, Падглінная, Задзвёрны*, якія нагадваюць пра статус аб'екта імпліцытна, але ўжо без указання на прыналежнасць да прасторы самога аб'екта (пар. магчымых, але не выкарыстаных формы кшталту **Падсёцце*), у экспліцытна аб'ектных формы: *З'язкі, Падрэчанка*. Цікава, што ў параўнанні з агульнай карцінай перавагі ўласна тапонімаў у дадзенай схеме прыклады фіксуюцца ў мікратапаніміі і айканіміі, што падкрэслівае ўключанасць айконімаў у сістэму арыентацыі аб'ектаў, якія суб'ект далучае да сваёй дзейнасці, абмежаванай невялікім колам аб'ектаў у блізкасці ад месца пражывання. Гэта пацвярджае значнасць ролі прыназоўнікаў на ранніх этапах знаёмства з аб'ектам.

Сярод паказчыкаў такіх імёнаў лідзіруюць прэфіксы *за-* (15 прыкладаў) і *над-* (10); суфіксы адносных прыметнікаў *-н-, -ск-* у спалучэнні з імпліцытна або экспліцытна прадстаўленым геаграфічным тэрмінам.

2. Схема «аб'ект, які фіксуе сваё адноснае размяшчэнне кропковым указаннем на сувязь з іншым аб'ектам». Схема звяртае намінатара да імёнаў, якія цалкам пазбаўляюцца ад спецыялізаваных арыентацыйных сродкаў мовы (прыназоўнікаў) на карысць фіксацыі ў імені свайго фонавага статусу праз спасылку на іншыя, больш прыдатныя для арыентацыі ў прасторы фігуры мясцовасці. Галоўная асаблівасць такіх тапонімаў у параўнанні з адзінкамі, утворанымі паводле папярэдняй схемы, – адсутнасць у структуры імені паказчыкаў кірунку. Па колькасці гэта група геаграфічных назваў значна перавышае папярэднія – 638 прыкладаў (гл. табл. 2).

Табліца 2 – Прадстаўленасць схемы «аб’ект, які фіксуе сваё адноснае размяшчэнне кропкавым указаннем на прыналежнасць да іншага аб’екта» ў розных відах аб’ектаў

Аб’ект свету	Колькасць	%	Прыклады
Месца праезду	5 з 14	35,71	<i>Лу́нянка, Вь́дрыцкі мост</i>
Вадаём са стаячай вадой	230 з 1074	21,42	<i>Плаўна, Крушы́наўскае возера</i>
Лес	25 са 119	21,01	<i>Хвайна́ Лішчы́цкая, За́балацкі</i>
Вадаём з цякучай вадой	27 з 215	12,56	<i>Бало́наўка, Язві́нка</i>
Свабоднае ад расліннасці месца	27 з 220	12,27	<i>За́дніца, Га́йска</i>
Участак зямлі	19 са 162	11,73	<i>Сло́мішча, Гумё́нка</i>
Населены пункт	264 з 2475	10,67	<i>Га́цец, Клі́нск</i>
Урочышча	40 з 400	10	<i>Старасе́лле, Барава́я</i>
Формы рэльефу	1 з 13	7,69	<i>Чыжэ́вскі́й рі́в</i>

Марфемы, якія суадносяцца са статусам такога аб’екта, значна пашыраюць свой склад у параўнанні з папярэднімі схемамі, што можна патлумачыць множнасцю спасылкаў гэтай групы на самыя розныя віды аб’ектаў. Калі на першым этапе існавання сістэмы імёнаў топафарманты маюць спецыялізацыю ў залежнасці ад відаў аб’ектаў, на якія спасылаюцца ці якія намініруюць, то з цягам часу такая стройная пабудова страчваецца, а рэферэнцыя фармантаў пазбаўляецца сваёй адназначнасці [3, 73]. Расфакусіраванасць граматычных паказчыкаў адносных імёнаў ускосна звязана таксама з вусным бытаваннем большасці прыкладаў, іх невялікім (у межах вёскі) радыусам выкарыстання. Тым не менш у дадзенай групе адзначаюцца тэндэнцыі да пераважнага выкарыстання тых ці іншых сродкаў падчас намінацыі топааб’ектаў розных класаў.

Фарманты назваў лясоў, якія рэпрэзентуюць схему, нешматлікія, аднак сярод іх ёсць свае ядро – схемы з флексійным фармантам -ы/-і (13 прыкладаў): *Бугры́, Ку́пы, Дыля́нкі, Куба́ні*. Імёны захоўваюць сувязь з канструкцыяй «1N = N(xA)» праз адпаведнасць геаграфічнаму тэрміну. Такія схемы пакуль не залежаць ад паказчыкаў прыналежнасці да аб’екта, але ўжо імкнуцца адасобіцца ад апелятываў, як слушна заўважаюць тапанімісты – прадстаўнікі структурнай лінгвістыкі [2, 46], праз замену ва ўласных імёнах адзіночнага ліку тапонімаў на множны нават у выпадках, калі характар аб’екта не дае падстаў для трансфармацый. Тыя ж флексійныя сродкі часцей за астатнія ўжываюцца ў назвах свабодных ад лесу месцаў (10 прыкладаў: *Курганы́, Выжары́*) і участкаў гаспадарчай дзейнасці (6 прыкладаў: *Кадаўбы́, Крыжы́*). Уласныя імёны ўрочышчаў, у адрозненне ад астатніх мікратапонімаў, амаль не фіксуюць онімаў з флексійнымі фармантамі (*Станкі́*), што падкрэслівае іх асаблівы статус у мікратапаніміі. На першае месца выходзяць фарманты прыметнікаў -ае/-ая/-і/-ые/-ыя (+ ГТ) (9 прыкладаў): *Пёрша, За́дні, Гу́зкыя* і інш.

Сярод уласна тапонімаў, утвораных паводле гэтай схемы, толькі ў айконімах першае месца займаюць флексійныя імёны (79 прыкладаў), характэрныя для мікратапаніміі. На другое месца вылучаюцца складаныя і складана-суфіксальныя формы, якія часта разглядаюцца як пераходныя ад максімальна распаўсюджаных састаўных да тыповых славянскіх суфіксальных формаў [1, 86]. Пра пераходны статус сведчаць часткі складаных назваў, якія суадносяцца з геаграфічнымі тэрмінамі аб’ектаў з адрозных ад айканіміі класаў тапонімаў: *поле* ў імені *Краснапо́лле*.

У гелонімах вядучай становіцца прадуктыўнасць фарманта -ск(-ае/-і) і яго вытворных у спалучэнні з экспліцытна ці імпліцытна выражаным геаграфічным тэрмінам (112 прыкладаў). Пры гэтым, як і ў мікратапонімах, большую ролю адыгрываюць формы, дзе геаграфічны тэрмін маецца на ўвазе (68 прыкладаў): *Кабы́ліцкае* < в. Кабы́лічы, *Пугачо́ўскае*

< в. Пугачова. Аднак паступова павялічваецца колькасць формаў з экспліцытным тэрмінам – асабліваецца, якая развіваецца максімальна ў азёрных уласных імёнах. Перавага назваў з імпліцытным геаграфічным тэрмінам тлумачыцца згаданым вузкім кантэкстам ужывання такіх імёнаў, рэферэнцыя якіх не з’яўляецца сакрэтам для мясцовых жыхароў. Цікава, што суб’ект пазбаўляецца ў назвах балот толькі ад тэрміна ў форме ніякага роду (відаць, ад лексемы балота, якая не нясе дадатковых сэнсаў кшталту зарасласці і г.д.), у той час як тэрміны *мох*, *машок*, *алес* застаюцца ў структуры імені: *Равёнскі Машок*, *Валасяцкі Мох*, *Язвінскі Алес*.

Сказанае пра расфакусіраванасць граматычных паказчыкаў адносных імёнаў не датычыцца назваў вялікіх гідрааб’ектаў, што нядзіўна, бо бытаванне, радыус выкарыстання і стабільнасць існавання ў іх будуць супрацьлеглыя мікратапанімічным.

Сярод лімонімаў прадуктыўны сродак рэферэнцыі да аб’екта з адносным іменем – фармант *-скае* і яго вытворныя ў спалучэнні з экспліцытным геаграфічным тэрмінам (17 прыкладаў): *Альшанскае вóзера*, *Латкоўскае вóзера*.

У патамонімах пераважаюць субстантыўныя фарманты, сярод якіх дамінуе *-ка* з вытворнымі (20 прыкладаў): *Балачанка*, *Градаўка*, *Бярвёнка*, *Дыёўка*, *Ігórка*. Аднаслоўнасць назваў рэк мае пазамоўнай прычынай іх памер і, як вынік, стабільнасць у ландшафце, доўгі час выкарыстання, важнасць у сацыяльным жыцці і быццё.

3. Схема «аб’ект, які фіксуе сваё распалажэнне спасылкай на міжаб’ектную прастору». Разглядаемая схема не вельмі прадуктыўная (48 прыкладаў), але заўважная па форме. Яна ўключае назвы з дзвюма асновамі, кожная з якіх паказвае на асобны аб’ект. Сустрэкаючыся ў межах адной назвы, яны акрэсліваюць становішча аб’екта рэферэнцыі паміж дзвюма больш заўважнымі ў ландшафце кропкамі. Гэта дазваляе ўдакладніць яго месцазнаходжанне, але ўскладняе моўны код, таму на апошнім этапе развіцця канструкцыі суб’ект спрашчае яе ў бок аднаслоўных адзінак (гл. табл. 3).

Табліца 3 – Прадстаўленасць схемы «аб’ект, які фіксуе сваё размяшчэнне спасылкай на міжаб’ектную прастору», у розных відах аб’ектаў

Аб’ект свету	Колькасць	%	Прыклады
Вадаём са стаячай вадой	38 з 1074	3,54	а) <i>Ваўкавіск і Жураўка</i> ; б) <i>Скрыль-Ануфрава</i> ; в) <i>Забóрска-Ільніцае</i> ; г) <i>Хліноўстрада</i> ; д) <i>Бераспóння</i> .
Вадаём з цякучай вадой	1 з 215	0,47	г) р. <i>Мухавец</i> < ручай <i>Муха</i> , канал <i>Вец</i> .
Населены пункт	8 з 2475	0,32	б) <i>Скрыль-Слабада́</i> ; г) <i>Альсагóрка</i> .
Урочышча	1 з 400	0,25	д) <i>Горнівськы</i> < гара, ніва

Да спосабу арыентацыі праз спасылку адначасова на некалькі кропак у прасторы звяртаюцца назвы даволі значных аб’ектаў мясцовасці, аднак прадуктыўнай схему можна лічыць выключна для намінацыі балот. Толькі гелонімы праходзяць увесь шлях ад адасобленых злучнікавых спалучэнняў да складана-суфіксальных прыкладаў, што тлумачыцца нестабільнасцю існавання балот у прасторы. Для суб’екта ў выпадках, калі аб’ект можа ў любы час знікнуць, стварэнне часовага знака спасылкай адразу на два рэферэнты – адно з магчымых выйсцяў. Такія імёны звычайна з’яўляюцца ў сістэме з мэтай адлюстраваць змяненні, якія адбыліся ў сістэме арыентацыі на мясцовасці пасля ўсталявання першаснай сістэмы намінацыі. Працэс таксама можа быць звязаны са зліццём аб’ектаў у адзін (балоты) або змяненнем абставін іх існавання.

Такім чынам, агульная тэндэнцыя развіцця катэгорыі тапанімічнай адзінканасці ў межах разгледжаных прыкладаў рэалізацыі канструкцыі «IAN» складаецца ў згортванні

апісання канкрэтыкі руху суб'екта ў бок патрэбнага аб'екта і замену гэтага апісання кропкавай спасылкай на адносныя прыкметы топааб'екта. Па меры пераходу да ўжывання такіх прыкмет узрастае роля ўласна тапонімаў, а айконімы часцей дэманструюць сваю ўключанасць у мікратапанімічны кантэкст. Паказчыкі лакалізацыі аб'ектаў адносна пазіцыі назіральніка (прыназоўнікі і прэфіксы) паступова замяняюцца сродкамі, якія пацвярджаюць аб'ектны статус рэаліі (суфіксамі). На першае месца ў большасці выпадкаў выходзіць супрацьпастаўленне «фігура – фон», што падкрэслівае іерархічнасць топасістэмы і прыстасаванасць яе знакаў да падтрымкі адна адной пры намінацыі аб'ектаў тапанімічнай прасторы.

Літаратура

1. Кубрякова, Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 114 с.
2. Подольская, Н.В. Проблемы ономастического словообразования (к постановке вопроса) / Н.В. Подольская // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 40–53.
3. Селищев, А.М. Из старой и новой топонимии / А.М. Селищев // Избранные труды. – М.: Просвещение, 1968. – С. 45–96.
4. Leino, A. Place-Names as Constructions / A. Leino // Cognitive Onomastics: a Reader / ed. by S. Brendler. – Hamburg : Vaar, 2016. – 204 p.

Лань Лин

Уральский федеральный университет

e-mail: 854448069@qq.com

УДК 811.581'373.211.5:94(511.31)

Годонимы города Чэнду (Китай) в лингвокультурологическом освещении

Ключевые слова: *городские топонимы, годонимы, лингвокультурология, семантический ономаσιологический анализ, Чэнду, Китай.*

В статье рассматриваются годонимы китайского города Чэнду как лингвистические носители историко-культурной информации, характеризующей духовную и материальную культуру региона и страны. Осуществляется семантический ономаσιологический анализ языкового материала и выявляются признаки и принципы номинации годонимов. На основе семантических и количественных параметров устанавливаются особенности отражения менталитета жителей в топонимическом ландшафте города.

Lan Ling

Ural Federal University

Godonyms of Chengdu (China) in Linguistic and Cultural Illumination

Key words: *city toponyms, godonyms, linguoculturology, semantic onomasiological analysis, Chengdu, China.*

In this article the godonyms of the Chinese city – Chengdu are considered as linguistic carriers of historical and cultural information characterizing the spiritual and material culture of the region and the country. The semantic onomasiological analysis of the linguistic material is carried out and the signs and principles of the nomination of godonyms are revealed. On the basis of semantic and quantitative parameters, the features of the reflection of the mentality of the inhabitants in the toponymic landscape of the city are established.